

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.42>

ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОЛОГО-ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ

Яремак З.В.,*кандидат юридичних наук, доцент,**завідувач кафедри трудового, екологічного та аграрного права**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника**<https://orcid.org/0000-0002-4862-0570>**zoryana.yaremak@pnu.edu.ua*

Яремак З.В. Детермінанти еколого-правових конфліктів.

Стаття присвячена аналізу еколого-правового конфлікту крізь призму його детермінант (чинників, які зумовлюють виникнення конфлікту). Такий підхід сприятиме виробленню механізму запобігання виникненню та попередження конфліктних ситуацій.

Досліджено умови (передумови) виникнення екологічного конфлікту та визначено їх як об'єктивні обставини, явища соціальної, економічної, політичної та правової дійсності, які породжують або сприяють його виникненню. В контексті аналізу еколого-правових конфліктів, виявлено взаємозв'язки екологічних конфліктів з діючими правовими інструментами екологічного права. Зроблено висновок, що колізійність правового регулювання ускладнює правозастосовну практику та породжує правовідносини конфліктного характеру.

Проаналізовано дві групи причин виникнення та розвитку конфліктів – об'єктивних (наявність соціальних протиріч: конфлікт потреб, конфлікт інтересів, конфлікт цінностей і норм) та суб'єктивних (усвідомлення суб'єктами протиріч та активна взаємодія суб'єктів), які повинні розглядатися комплексно. Для еколого-правового конфлікту характерні всі групи соціальних протиріч, зважаючи на характер та зміст екологічних правовідносин. Такий висновок доведено тим, що екологічні відносини мають конфліктну юридичну природу, що об'єктивно зумовлено різноплановістю інтересів, потреб та цінностей, які суб'єкти бажають досягти, вступаючи у відповідні відносини.

У статті обґрунтовано, що як умови, передумови, так і причини конфлікту знаходяться в діалектичному взаємозв'язку, тому й вивчати їх потрібно в сукупності як детермінанти еколого-правового конфлікту. Доведено, що самі по собі передумови еколого-правового конфлікту не породжують виникнення конфліктів, впливають лише на причини, які безпосередньо зумовлюють виникнення конфліктів. З іншого боку, причини викликають появу певного явища (в нашому випадку – еколого-правового конфлікту) тільки за настання пев-

них умов. Зроблено висновок, що класифікація та визначення того чи іншого чинника виникнення екологічного конфлікту є відносною, і визначається в кожному конкретному випадку: те чи інше явище об'єктивної дійсності в одних правовідносинах виступатиме як причина, в інших – як умова виникнення конфлікту.

Ключові слова: екологічні права, конфлікт інтересів, конфлікт, забезпечення екологічної безпеки, детермінанти.

Yaremak Z.V. Determinants of environmental-legal conflicts.

The article is devoted to the analysis of environmental and legal conflict through the prism of its determinants (factors causing conflict). This approach will facilitate the development of a mechanism for preventing and resolving conflict situations.

The conditions (prerequisites) for the emergence of an environmental conflict are investigated and identified as objective circumstances, phenomena of social, economic, political and legal reality which give rise to or contribute to its emergence. In the context of the analysis of environmental and legal conflicts, the author identifies the interrelationships of environmental conflicts with the existing legal instruments of environmental law. The author concludes that the conflict of legal regulation complicates law enforcement practice and gives rise to legal relations of a conflict nature.

Two groups of causes of emergence and development of conflicts were analyzed - objective (existence of social contradictions: conflict of needs, conflict of interests, conflict of values and norms) and subjective (awareness of contradictions by subjects and active interaction of subjects), which should be considered comprehensively. Environmental-legal conflict is characterized by all groups of social contradictions, given the nature and content of environmental legal relations. This conclusion is justified by the fact that environmental relations have a conflictual legal nature, which is factually determined by the diversity of interests, needs and values which the subjects wish to achieve by entering into the relevant relations.

The article substantiates that both the conditions, preconditions and causes of conflict are in a dialectical relationship, and therefore they should be studied in their entirety as determinants of environmental and legal conflict. The preconditions of an environmental and legal conflict do not give rise to conflicts, they only affect the causes that directly lead to conflicts. On the other hand, the causes lead to the emergence of a certain phenomenon (in our case, an environmental-legal conflict) only under certain conditions. It is concluded that the classification and definition of a particular factor of environmental conflict is relative and is determined in each specific case: a particular phenomenon of objective reality in some legal relations will act as a cause, in others - as a condition for the conflict.

Key words: environmental law, conflict of interest, conflict, ensuring environmental safety, determinants.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство та суспільні відносини характеризуються наявністю у суб'єктів різноманітних інтересів, потреб, які часто є протилежними та взаємовиключними. Особливо різновекторні інтереси притаманні суб'єктам екологічних відносин: з однієї сторони, задоволення економічних потреб природокористувачів, що визначають специфіку використання природних ресурсів, розміщення виробництв, розвиток інфраструктури тощо, з іншої, – екологічних, спрямованих на забезпечення цілісності екосистеми, забезпечення екологічної безпеки. Все це зумовлює виникнення екологічних конфліктів. Водночас шлях від екологічних відносин з конфліктом інтересів (мається на увазі, іманентність протилежних екологічних та економічних інтересів цим відносинам) до екологічних відносин конфліктного характеру (екологічні конфлікти) потребує відстеження на предмет виявлення тих чинників (детермінантів), які спричиняють таку деформацію екологічних відносин, з тим, щоб в майбутньому запобігти їх виникненню.

Стан опрацювання проблеми. Проблематика причин, умов, передумов, підстав виникнення конфліктів є широко дослідженою вченими-правниками різних галузей права, що зумовлює дискусійність, неоднозначність у визначенні змісту того чи іншого поняття, підміною понять іншими тощо. Конфлікт є предметом дослідження самостійної науки конфліктології. Вироблені нею загальні наукові уявлення щодо змісту цього поняття служать основою для теоретико-правове обґрунтування та визначення змісту детермінант правового конфлікту науковцями у галузі теорії права (С.В. Бобровник, В.М. Іванов, О.В. Іванова, Я.І. Ленгер) та представниками галузевих юридичних наук: Ю.М. Жорнокуй, А.В. Чайковська.

Досліджуючи сферу екологічних конфліктів, маємо на меті проаналізувати специфічні умови

їх виникнення з урахуванням позитивних практик інших галузей. Визначивши детермінанти виникнення конфліктів, стане можливим виробити механізм запобігання їх виникненню, попередження конфліктних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі у дослідженні юридичних конфліктів вказуються на різноманітні причини та умови їх виникнення. При цьому спостерігається різне тлумачення або змішування умов, причин, передумов, мотивів, мети та підстав виникнення того чи іншого юридичного конфлікту [1, с. 39]. В юридичній конфліктології пропонується виокремлювати першопорядково умови виникнення та причини конфлікту [2, с. 35-36], розуміючи їх як обставини або фактори, які визначають характер конфлікту й можливість його виникнення.

Безперечно, розуміння тих чинників, що є суттєвими для виникнення конфлікту, є важливим, і потребує детального аналізу їх змісту. Енциклопедичні видання визначають умову «обставини, особливості реальної дійсності, при яких відбувається або здійснюється що-небудь». Для екологічних конфліктів такими умовами слугуватимуть набір факторів (чинників), які в своїй сукупності створюють середовище для виникнення конфлікту. Це в першу чергу ті об'єктивні обставини, явища соціальної, економічної, політичної та правової дійсності, які породжують або сприяють виникненню конфліктів. Екологічні конфлікти мають особливу сферу свого «існування» – сферу життєдіяльності людства, коли людина, будучи частиною природного середовища, з одного боку, використовує природу для задоволення своїх потреб, негативно впливаючи на навколишнє середовище, з іншого.

В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року [3] визнано, що протягом тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливило досягнення збалансованого (сталого) розвитку. Причиною цього є: підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах, зокрема у рішеннях Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади; переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля, що значно посилюється через неврегульованість законодавства при переході до ринкових умов господарювання; низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та про- світи та ряд інших.

Крім того, збройна агресія РФ проти України додала нових викликів, які стають тими факторами, що провокують виникнення еколого-правових конфліктів: негативний вплив триваючих бойових дій на довкілля, що, зумовлює погіршення якісних властивостей природного середовища, та неможливість вирішення тих наявних проблем у сфері екологічних відносин, що існували до початку повномасштабного вторгнення Росії: нерациональне використання природних ресурсів, деградація лісів, водних басейнів, сільськогосподарських угідь; неефективна система поводження з відходами; недостатні механізми адаптації економіки, систем життєзабезпечення та цивільного захисту до зміни клімату тощо.

Беручи до уваги той факт, що ми ведемо мову про еколого-правові конфлікти, які є різновидом юридичних, окрему групу умов становлять правові. Дослідження правових умов екологічних конфліктів варто проаналізувати на предмет взаємозв'язків з чинними правовими інструментами екологічного права, а саме: чи впливають норми екологічного права на виникнення, розвиток конфліктних відносин у сфері охорони довкілля і природокористування; чи забезпечує екологічне право сферу дії екологічної конфліктності, тобто чи достатня його роль як правового механізму регулювання суспільних відносин конфліктного характеру (фактично конфлікт різнопланових інтересів апіорі притаманний екологічним відносинам); чи норми та інститути екологічного права належним чином забезпечують правовий механізм вирішення екологічних конфліктів. В контексті цього, якісне правове регулювання екологічних відносин є ефективним превентивним механізмом регулювання екологічних конфліктів, і, навпаки, його недосконалість, колізійність правового регулювання ускладнює правозастосовну практику та породжує правовідносини конфліктного характеру [4, с. 122]. Серед дефектів правового регулювання доцільно виокремити: 1) колізії між нормативно-правовими актами або окремими правовими нормами; 2) колізії у правотворчості; 3) колізії у правозастосуванні; 4) колізії повноважень та статусів [5, с. 429].

Водночас самі по собі умови (передумови) еколого-правового конфлікту не породжують виникнення цих конфліктів, впливають лише на причини, які безпосередньо зумовлюють виникнення конфліктів. Етимологія слова «причина» (лат. – *causa*) визначає його як явище, що безпосередньо обумовлює, породжує інше явище (наслідок). Кожне явище має свою основу в деяких інших явищах і визначається ними як своїми причинами [6, с. 150]. Виникнення та розвиток конфліктів обумовлені дією двох груп причин — об'єктивних та суб'єктивних. До об'єктивних причин конфліктів можна віднести головним чином ті обставини соціальної взаємодії людей, які призвели до

зіткнення їх інтересів, думок, установок тощо. Суб'єктивні причини конфліктів головним чином пов'язані з тими індивідуальними психологічними особливостями опонентів, які ведуть до того, що вони обирають саме конфліктний, а не будь-який інший спосіб розв'язання об'єктивної суперечності, що склалася [7, с. 36].

Отже, причини виникнення конфліктів нерозривно пов'язані з появою та розвитком протиріч. Протиріччя як філософська категорія розглядається як певний процес, що у своєму розвитку проходить кілька стадій – від конфлікту до гармонії. Спеціальна галузь знань – конфліктологія, аналіз поняття «протиріччя» практично залишила поза межами наукової розвідки, та презюмується як аксіома судження про те, що протиріччя лежить в основі виникнення конфлікту: конфлікт – це зіткнення інтересів, потреб і спричиненої цим зіткненням боротьби сторін [2, с. 26-27], які за своєю суттю є специфічними соціальними взаємодіями, що характеризуються переважно протиставленням, а не співробітництвом, із невизначеним колом суб'єктів, сторін, кожна із яких має самостійні інтереси, за визнання яких і бореться [8, с. 121]. У дослідженнях С.В. Бобровник обґрунтовано, що причиною виникнення конфлікту є соціальні протиріччя [9, с. 180].

Дослідники виокремлюють основні групи соціальних протиріч, як: конфлікт потреб; конфлікт інтересів; конфлікт цінностей і норм [7, с. 33-34].

Сфера екологічних відносин сама по собі є конфліктогенною, адже основою взаємодії є реалізація потреб та інтересів, які за своєю суттю мають протилежний за змістом характер: з однієї сторони, задоволення економічних потреб природокористувачів, що визначають специфіку використання природних ресурсів, розміщення виробництв, розвиток інфраструктури тощо, з іншої, – екологічних, спрямованих на забезпечення цілісності екосистеми, її охорони та відтворення природних ресурсів і покладають на всіх суб'єктів природокористування додаткові обов'язки стосовно охорони, захисту довкілля і забезпечення екологічної безпеки. Окрім того, екологічні відносини уособлюють також ціннісні орієнтири, пов'язані із тим, що природа та її збереження є обов'язковою умовою виживання людства, а принцип «відповідальності перед майбутніми поколіннями за забезпечення високої якості довкілля» – пріоритетним у регулюванні цих відносин.

Таким чином, конфліктна природа екологічних відносин об'єктивно зумовлена різноплановістю інтересів, потреб та цінностей, які суб'єкти бажують досягти, вступаючи у відповідні відносини. Сама наявність різнопланових інтересів у сфері регулювання екологічних відносин не є деструктивним явищем, конфлікт інтересів (у розумінні протилежності та протиставленні насамперед екологічних і економічних інтересів) іманентний

екологічному праву. Негативного характеру набувають відносини у випадку порушення балансу інтересів, що спричиняє виникнення еколого-правового конфлікту [10, с. 326].

Разом з тим, протиріччя – необхідні, однак недостатні причини для конфлікту. Протиріччя перетворюються у конфлікт тоді, коли починають взаємодіяти сили, які є їх носіями [11, с. 12]. Вітчизняний науковець Я. І. Ленгер зауважує, що протиріччя у суспільстві не завжди тягнуть за собою виникнення конфлікту: для такого перетворення потрібна протилежність інтересів та відповідна мотивація поведінки. З цієї позиції автор наголошує на тому, що конфлікт є насамперед усвідомленим протиріччям, що полягає у протилежності сторін, що готові вжити певних заходів та дій [12, с. 59]. Підтримує таку позицію і вчений-цивіліст Ю.М. Жорнокуй, акцентуючи увагу на активній поведінці суб'єктів взаємодії: протиріччя і протилежності перетворюються на конфлікт лише тоді, коли починають діяти суб'єкти, які є їх носіями – порушувати або створювати загрозу порушення прав та/або інтересів інших учасників конкретного правового зв'язку. При цьому їх дії часто виходять з недостатньо продуманих правових механізмів, закладених в нормах права, прогалинах у праві або є зловживанням правом [6, с. 56].

Трансформуючи таке бачення в площину еколого-правових конфліктів, розуміємо, що причиною їх виникнення є наявність у суб'єктів усвідомлених протиріч (екологічних та економічних в першу чергу), та активна взаємодія суб'єктів.

Водночас категорично розмежовувати детермінанти еколого-правових конфліктів та визначати той чи інший чинник як умову чи причину не варто, адже всі ці чинники в сукупності породжують виникнення конфлікту, і можуть трансформуватися з причин в умови та з умов в причини. Попередньо нами було визначено, що правові колізії можуть бути умовами виникнення конфліктної ситуації. Водночас у випадку правозастосування даних правових колізій, існуючі протиріччя між нормами права стануть причиною виникнення юридичного конфлікту як протиріччя між суб'єктами правовідносин у зв'язку із реалізацією колізійних норм. Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, при винесенні рішення у справі про визнання поновленими договору оренди землі водного фонду та договору оренди водного об'єкту для риборозведення (справа № 918/518/17) [13], керувався виключно нормами земельного законодавства, не врахувавши, що правовідносини між сторонами носять характер водних орендних правовідносин, оскільки інтерес орендаря спрямований, насамперед, на використання водного об'єкту, а відповідно застосуванню в цій ситуації підлягали приписи ст. 51 Водного кодексу України [14].

Висновки. Як умови, так і причини конфлікту знаходяться в діалектичному взаємозв'язку, тому й вивчати їх потрібно в сукупності як детермінанти еколого-правового конфлікту. Самі по собі передумови еколого-правового конфлікту не породжують виникнення цих конфліктів, впливають лише на причини, які безпосередньо зумовлюють виникнення конфліктів. З іншого боку, причини викликають появу певного явища (в нашому випадку – конфлікту) тільки за настання певних умов. Однак таке розуміння детермінант виникнення екологічного конфлікту є відносною, і визначається в кожному конкретному випадку: те чи інше явище об'єктивної дійсності в одних правовідносинах виступатиме як причина, в інших – як умова виникнення конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чайковська А.В. Правове врегулювання корпоративних конфліктів у товариствах з обмеженою відповідальністю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2020. 251 с.
2. Іванов В.М., Іванова О.В. Юридична конфліктологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2004. 224 с.
3. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19?find=1&text=інтерес#Text> (дата звернення: 01.06.2023).
4. Яремак З.В. Конфлікти і колізії як юридичні протиріччя в екологічному праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 120–123.
5. Теория государства и права: курс лекций / под ред. А.В. Малько, Н.И. Матузова. М.: Юрист, 1997. 672 с.
6. Жорнокуй Ю.М. Цивільно-правова природа корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах: дис. д-ра юрид. наук. Харків. 2016. 476 с.
7. Конфліктологія: навч. посіб. / Л.М. Герасіна, М.П. Требін, В.Д. Воднік та ін. Х.: Право, 2012. 128 с.
8. Дубовик О.Л. Экологическое право и экологические конфликты. *Право и политика*. 2006. № 5. С. 116–136.
9. Бобровник С.В. Компромiс i конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія. Київ, 2011. 383 с.
10. Яремак З.В. Від конфлікту інтересів до еколого-правового конфлікту. *Актуальні питання Стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 р.: матеріали «круглого столу»* (м. Харків, 21 травня 2021 р.) / За заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2021. С. 323–327.

11. Дмитриев А., Кудрявцев В., Кудрявцев С. Введение в общую теорию конфликтов. Москва: РАН, Центр конфликтологических исследований, 1993. Ч. I. 212 с.
12. Ленгер Я.І. Конфлікт та колізія як різновид протиріччя в праві. *Порівняльно-аналітичне право*. № 6. 2016. С. 59–61.
13. Постанова Касаційного господарського суду від 30.01.2019 р. у справі у справі № 918/518/17. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kgs_vp_vid_30_01_2019_roku_u_spravi_918_518_17/ (дата звернення: 01.06.2023).
14. Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2023).